

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.724

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6\(35\).677](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6(35).677)*О. М. Кудрявцева**orcid.org/0000-0002-5875-9146**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри конституційного права**Інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ В РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Зараз в Україні триває конституційна реформа. Значну увагу під час її проведення приділяють тому, щоб вона відбувалася у векторі європейської інтеграції, прагнення до якої наша країна засвідчує переконливо і систематично. Це потребує постійного оновлення законодавства у відповідності до сучасних європейських тенденцій, втілення у правозастосовну практику всіх стандартів конституційно-правового характеру. У зв'язку з цим привертають увагу рішення Європейського суду з прав людини, адже доволі часто виникають ситуації, коли після вичерпання всіх засобів національного захисту та після отримання рішення Суду ЄС (так званого Люксембурзького Суду) фізичні особи звертаються до Європейського Суду з прав людини (справа Стек та інші проти Сполученого Королівства, наприклад). А тому постійно актуальним є звернення до питань, пов'язаних з аналізом цих рішень. Насамперед доцільно виокремлювати з їхніх текстів ті положення, які мають універсальний характер, наприклад, стосуються принципів, закріплених у Конституції України 1996 року.

Аналіз останніх досліджень. Принцип правової визначеності досліджували багато вчених, у статті застосовано праці переважно фахівців з конституційного права та теорії держави і права, таких як Н.В. Мішина, В.О. Панкратова, С.П. Погребняк, А.Й. Приймак, С.В. Шевчук та інші.

Метою статті є аналіз сучасних справ Європейського суду з прав людини, під час винесення рішень за якими судді спиралися на принцип правової визначеності.

Основний текст. Частина перша статті 8 Конституції України проголошує, що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» [1]. Цей принцип є основоположним для країн, які прагнуть побудови правової держави (дивись статтю 1 Основного Закону України 1996 року), та включає низку складників. Одним із таких складників є принцип правової визначеності.

Те, що принцип правової визначеності є складником принципу верховенства права, не викликає заперечень на сучасному етапі розвитку української юридичної науки і практики. Це неодноразово підтверджувалося Конституційним Судом України. Таким чином, принцип правової визначеності займає чільне місце в системі складників принципу верховенства права.

Характеризуючи принцип правової визначеності, українські дослідники наголошують на різних аспектах його сутності.

А.Й. Приймак сформулював, що «здебільшого принцип правової визначеності розуміють у дещо звуженому значенні: зазначають про вимоги чіткості, зрозумілості та однозначності правової норми, які за своєю суттю є вимогами до її формулювання, тобто стосуються лише процесу правотворчості, а реалізація їх у переважній більшості залежить від рівня володіння нормотворцем юридичною технікою. Натомість пропонуємо розглядати принцип правової визначеності в ширшому розумінні – як сукупність вимог до процесів правотворчості та правозастосування, покликаних забезпечити захист індивіда від можливих проявів державного свавілля» [2]. Варто зауважити, що авторська пропозиція є надзвичайно широкою та розпливчастою.

Так, С.В. Шевчук у контексті дослідження принципу правової визначеності підкреслює важливість «стабільності правових норм, яку слід розуміти як відсутність частого внесення змін у нормативно-правові акти, оскільки інакше суспільні відносини не встигатимуть адаптуватися до нових нормативних умов» [3, с. 322–323]. С.П. Погребняк додає, що «норми права мають бути зрозумілими (доступними); норми мають бути несуперечливими; норми повинні пропонувати повне врегулювання суспільних відносин, не допускаючи існування прогалів; норми, які визначають компетенцію державних органів, не повинні наділяти їх широкими дискреційни-

ми повноваженнями» [4, с. 25–26]. Н.В. Мішина підкреслює важливість застосування принципу правової визначеності для ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина та наголошує на необхідності єдності судової практики (дивись [5, с. 23; 6, с. 320]).

Слід погодитись з усіма наведеними міркуваннями. Але найбільш повно сутність та зміст принципу правової визначеності розкривається в рішеннях Європейського суду з прав людини. Із цим погоджується і В.О. Панкратова, яка у 2015 році торкалася цього питання у своїй статті про сутність принципу правової визначеності [7]. Однак вона присвятила цьому питанню лише кілька сторінок, а тому воно потребує подальшого дослідження.

Слід почати з того, що Європейський суд з прав людини також стоїть на позиції, відповідно до якої принцип верховенства права має одним зі своїх аспектів принцип правової визначеності. Однією зі справ, у рішенні по якій це було констатовано, є справа «Брумареску проти Румунії». 28 жовтня 1999 року Суд прийняв остаточне рішення в цій справі та зазначив, що «одним з основних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності» [8] (параграф 61). Посилання на справу «Брумареску проти Румунії» наявне майже в кожному з рішень Європейського суду з прав людини, під час вирішення яких застосовувався принцип правової визначеності. Така ситуація обґрунтовується тим, що текст Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не містить прямої згадки про цей важливий принцип (тобто словосполучення «правова визначеність», «принцип правової визначеності» в цьому документі відсутні).

Як зазначили В.І. Анішина і Т.М. Назаренко, «цей принцип фіксується в цілому ряді положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: у вимогах наявності правових підстав для будь-яких допустимих обмежень (втручань у здійснення) гарантованих нею прав (ст. ст. 2, 5, 8–12 Конвенції, ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції та ін.); створення судів на підставі закону (п. 1 ст. 6 Конвенції); правової регламентації процедури встановлення винуватості обвинуваченого (п. 2 ст. 6 Конвенції); правової визначеності злочину і покарання, що накладається за нього (ст. 7 Конвенції); правовому регулюванні процедури оскарження вироків у кримінальних справах (ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції) та виплати компенсації в разі незаконного засудження (ст. 3 Протоколу № 7 до Конвенції); неприпустимість повторного засудження або покарання в кримінальному порядку (ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції)» [9]. З огляду на це під час застосування принципу правової визначеності Європейський суд з прав людини завжди посилається на зазначене вище рішення. Однак і до 1999 року (до прийняття остаточного рішення

у справі «Брумареску проти Румунії») Європейський суд з прав людини застосовував принцип правової визначеності.

Ще одною важливою справою, під час вирішення якої Європейський суд з прав людини послався на цей принцип, є справа «Крюслен проти Франції», остаточне рішення за якою було прийнято у 1990 році. Заявник у справі – пан Жан Крюслен – скаржився до Європейського суду з прав людини на допущені по відношенню до нього порушення статті 8 Конвенції 1950 року. Фабула справи полягає в такому. Пан Крюслен обвинувачувався у скоєнні злочину, і як один із найвагоміших доказів його причетності до цього злочину та для кваліфікації його співучасті у протиправному діянні до національного суду було подано запис одної з телефонних розмов. Стаття 8 Конвенції 1950 року якраз і передбачає право на повагу до приватного і сімейного життя¹ [10]. Стаття 8 містить також і певні виключення з гарантованого права, і пан Крюслен наполягав на тому, що ці виключення не мають відношення до його справи, а держава-відповідач переконувала Суд у тому, що якраз ця справа підпадає під вказані виключення.

З точки зору принципу правової визначеності важливими є здебільшого положення Рішення, розміщені в секції А «Передбачено законом» блоку «Питання права».

У цілому Суд зазначив, що «формула «передбачено законом» у сенсі статті 8 п. 2 вимагає, по-перше, щоб дії влади, які розглядаються, мали підстави у внутрішньому законодавстві. Одночасно це положення має означати і якість конкретного закону» [11].

Аналізуючи філологічне та юридичне змістове навантаження фрази «передбачено законом», Суд, зокрема:

- сформулював, що слід розуміти під поняттям «закон»;
- визначив, що означає «якість закону».

Обидва питання вирішено в тексті Рішення за справою, та обидва питання мають безпосереднє відношення до усвідомлення змісту поняття «принцип правової визначеності».

Так само важливим для розуміння того, наскільки широко Європейський Суд з прав людини розуміє принцип правової визначеності, є те, що цей принцип часто застосовується для захисту

¹ Стаття 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя»

1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

права на справедливий суд у контексті тривалості судового розгляду справ на національному рівні. Для ілюстрації тісного зв'язку між цими принципами слід навести кілька прикладів. Так у 2003–2005 рр. Судом було розглянуто низку скарг проти Російської Федерації, в постановках за якими держава-відповідач була визнана винною в порушенні права на справедливий суд, а порушення аргументувалося в тому числі недотриманням принципу правової визначеності.

Хронологічно першою є справа «Рябих проти Російської Федерації», постанова за якою була винесена 24 липня 2003 року. Європейський суд з прав людини став на позицію Заявника – пані Ганни Рябих – лише частково. За сутністю майнової частини її скарги аргументи держави-відповідача були визнані більш переконливими (відповідно, порушень статті 1 Протоколу 1 Суд не констатував). Але в частині немайнових вимог Суд став на позицію Заявника. У Постанові зазначено, що «Суд натомість стурбований впливом процедури нагляду-перегляду на права заявника за Конвенцією» [12].

Слід звернути увагу також і на Постанову в справі «Волкова проти Російської Федерації» від 5 квітня 2005 року. Суд обґрунтував своє рішення в цій справі переважно аналізованим принципом (тобто принципом правової визначеності) та в резолютивній частині Постанови зазначив, що «немає необхідності розглядати окремо доводи заявника про процесуальну несправедливість процедури розгляду справи в порядку нагляду». Водночас питанням правової визначеності в контексті перегляду судових рішень за процедурою нагляду присвячено окрему частину Постанови – секцію А «Перегляд судових рішень у порядку нагляду: правова визначеність» (параграфи 30–37 Постанови).

Зокрема, в цій частині Суд узагальнив, що:

– Заявниця справедливо стверджувала: «скасування Судового рішення, винесеного на її користь, через рік після його вступу в силу порушила принцип правової визначеності та позбавила її права на доступ до правосуддя»;

– Заявниця справедливо посилалася на справу «Рябих проти Російської Федерації» як на випадок, подібний до оскаржуваного нею випадку;

– «Європейський суд нагадав, що право на судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, має тлумачитися у світлі преамбули до Конвенції, в якій, у відповідній її частині, верховенство права визнається частиною спільної спадщини Договірних держав. Одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який вимагає, щоб прийняте судами остаточне рішення не могло би бути оскаржене» (параграф 51);

– «Суд зазначив, що перегляд судової постанови <...> в порядку нагляду був ініційований головою обласного суду, який не був стороною в судовому розгляді <...> Як у ситуації, пов'язаній із правом Румунії в справі «Брумареску проти Румунії», здійснення головою обласного суду цього повноваження не було обмежено в часі, так що судові постанови могли бути оскаржені протягом невизначеного терміну» (параграф 54) [13].

Нарешті, варто звернути увагу також і на Постанову Європейського суду з прав людини у справі «Кутепов та Анікеєнко проти Російської Федерації». У Постанові за цією справою від 25 жовтня 2005 року Суд знов повернувся до того, що перегляд справ у порядку нагляду не узгоджується з принципом правової визначеності.

Європейський суд з прав людини визнав не досить переконливими більшість аргументів, наведених заявниками. Але в частині перегляду рішення національного суду повністю погодився з другим заявником. Зокрема, в Постанові за цією справою зауважено, що:

– щодо другого заявника рішення національного судового органу «було скасовано президією обласного суду з метою виправлення судової помилки. Влада Російської Федерації посилалася на те, що спір у справі другого заявника був частиною комплексної проблеми невизначеності положень Закону про пенсії. Його неясність була усунена Роз'ясненням, прийнятим Міністерством праці Російської Федерації 29 грудня 1999 р., в якому вказувалося, яким чином цей закон повинен тлумачитися і застосовуватися. Після цього всі суперечки у справах, схожих зі справою заявника, були дозволені відповідно до Роз'яснення. Більш того, законність Роз'яснення була згодом підтверджена Верховним Судом Російської Федерації в його Рішеннях від 24 квітня, 25 травня і 3 серпня 2000 р.»;

– «у цій справі питання полягає в тому, чи може процедура перегляду судових рішень у порядку нагляду, що допускає скасування, вступити в законну силу судових рішень, розглядатися як відповідна пункту 1 статті 6 Конвенції, і, зокрема, не був чи порушений при цьому принцип правової визначеності» [14].

Висновки. Резюмуючи, варто зауважити, що Європейський суд з прав людини застосовує поняття «законодавство» в найширшому його значенні. Такий підхід сприяє тому, щоб нівелювати різницю між державами-членами Ради Європи, що належать до англо-американської правової родини, та до континентальної (європейської) правової родини. У контексті дослідження сутності принципу правової визначеності це означає, що цей принцип охоплює як нормативно-правові акти, так і судові рішення.

Література

1. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Приймак А.М. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3845/Pryimak_Pryntsyp_pravovoi.pdf (дата звернення: 01.09.2020).
3. Шевчук С.В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
4. Погребняк С.П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2009. 41 с.
5. Мішина Н.В. Принципи українського конституціоналізму (на матеріалах конституційного реформування місцевого самоврядування). *Юридична Україна*. 2009. № 3. С. 21–25.
6. Мішина Н.В. Формування моральних традицій сучасного українського конституціоналізму. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2010. С. 318–324.
7. Панкратова В.О. Сутність принципу правової визначеності. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 23–28.
8. Шевчук С.В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
9. Постановление Большой Палаты Европейского суда по правам человека от 28 октября 1999 г. «Дело Brumarescu v. Romania» (жалоба № 28342/95). URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/brumaresku-protiv-rumynii-postanovlenie-bolshoj-palaty-evropejskogo-suda> (дата звернення: 01.09.2020).
10. Анишина В.И., Назаренко Т.Н. Реализация принципа правовой определенности в российской судебной системе. *Наука и образование; хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление*. 2013. № 2. С. 43–44.
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.09.2020).
12. Case of Kruslin v. France. European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 01.09.2020).
13. Case of Ryabykh v. Russia. European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 01.09.2020).
14. Case of Volkova v. Russia. European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 01.09.2020).
15. Kutepov and Anikeenko v Russia. European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int> (дата звернення: 01.09.2020).

Анотація

Кудрявцева О. М. Принцип правової визначеності в рішеннях Європейського суду з прав людини. – Стаття. Зараз в Україні триває конституційна реформа. Значну увагу під час її проведення приділяють тому, щоб вона відбувалася у векторі європейської інтеграції, прагнення до якої наша країна засвідчує переконливо та систематично. Це потребує постійного оновлення законодавства у відповідності до сучасних європейських тенденцій, втілення у правозастосовну практику всіх стандартів конституційно-правового характеру. Метою статті є аналіз сучасних справ Європейського суду з прав людини, під час винесення рішень за якими судді спиралися на принцип правової визначеності.

Посилання на справу «Брумареску проти Румунії» наявне майже в кожному з рішень Європейського суду з прав людини, під час вирішення яких застосовувався принцип правової визначеності. Така ситуація обґрунтовується тим, що текст Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не містить прямої згадки про цей важливий принцип (тобто словосполучення «правова визначеність», «принцип правової визначеності» в цьому документі відсутні). Однак і до 1999 року (до прийняття остаточного рішення у справі «Брумареску проти Румунії») Європейський суд з прав людини застосовував принцип правової визначеності. Ще одною важливою справою, у вирішенні якої Європейський суд з прав людини послався на цей принцип, є справа «Крюслен проти Франції», остаточне рішення за якою було прийнято у 1990 році.

Так само важливим для розуміння того, наскільки широко Європейський Суд з прав людини розуміє принцип правової визначеності, є те, що цей принцип часто застосовується для захисту права на справедливий суд у контексті тривалості судового розгляду справ на національному рівні. Для ілюстрації тісного зв'язку між цими принципами слід навести кілька прикладів. Так у 2003–2005 рр. Судом було розглянуто низку скарг проти Російської Федерації, в постановках за якими держава-відповідач була визнана винною в порушенні права на справедливий суд, а порушення аргументувалося в тому числі недотриманням принципу правової визначеності: справа «Рябих проти Російської Федерації» 2003 року; справа «Волкова проти Російської Федерації» 2005 року; справа «Кутепов та Анікеєнко проти Російської Федерації» 2005 року.

Ключові слова: принцип правової визначеності, правова визначеність, принципи сучасного українського конституціоналізму, принципи права, практика Європейського суду з прав людини.

Summary

Kudriavtseva O. M. The principle of legal certainty in the decisions of the European Court of Human Rights. – Article.

Ukraine is currently undergoing constitutional reform. Considerable attention is paid to its implementation in the vector of European integration, the desire for which our country demonstrates convincingly and systematically. This requires constant updating of legislation in accordance with modern European trends, the implementation in law enforcement the practice of all standards of constitutional and legal nature. The purpose of the article is to analyze the current cases of the European Court of Human Rights, in making decisions on which judges relied on the principle of legal certainty.

Reference is made to *Brumarescu v. Romania* in almost every judgment of the European Court of Human Rights which has applied the principle of legal certainty. This situation is justified by the fact that the text of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms does not contain a direct mention of this important principle (for example, the phrases “legal certainty”, “principle of legal certainty” are absent in this document). However, until 1999 (until the final decision in *Brumarescu v. Romania*), the European Court of Human Rights applied the principle of legal certainty. Another important case, in which the European Court of Human Rights has referred to this principle, is the case of *Kruslin v. France*, the final decision of which was taken in 1990.

Equally important for understanding how broadly the European Court of Human Rights understands the prin-

ciple of legal certainty is that this principle is often used to protect the right to a fair trial in the context of the length of national proceedings. Here are some examples to illustrate the close connection between these principles. Thus, in 2003–2005 the Court considered a number of complaints against the Russian Federation, in which the respondent State was found guilty of violating the right to a fair trial, and the violation was based, inter alia, on

non-compliance with the principle of legal certainty: the case of Ryabykh v. the Russian Federation, 2003; the case of Volkova v. the Russian Federation, 2005; the case of Kutevov and Anikeenko v. the Russian Federation in 2005.

Key words: principle of legal certainty, legal certainty, principles of modern Ukrainian constitutionalism, principles of law, practice of the European Court of Human Rights.